

Väittelyä

Selvitystä astevaihteluun

Eestin astevaihtelusuhteista puhuttaessa täytyy ensiksi muistuttaa, miksi pohjoiseestissä ja kirjakielessä on vallalla suhde *pime* 'pimeä', mutta *pimeda* (s.o. *pimeva*) 'pimeän'. Ei se suinkaan johdu yksistään siitä, että jälkimmäisessä kolmas tavu oli *u m p i n a i n e n*, loppu-*n:n* sulkema, ja sai sen vuoksi enemmän *p a i n o a* kuin avotavuinen nominaatiivi, jossa »heikko aste» pääsi vallalle (kai jokin mahdollisesti spirantti-

sesti äännetty *D*, joka katosi, minkä jälkeen $ea > ea > \bar{e} > e$). Eihän näet äännelailliseksi katsottu ja katsottava *-da-* rajoitu vain niihin sija-muotoihin, joissa tämä tavu on umpinainen, kuten esim. inessiivissä *pimedas*, vaan sama äännelaillinen vahva aste ilmenee myös *a v o t a v u i s e s s a* yks. partitiivissa *pimedat* (murt. *pimevad*) 'pimeätä' tai illatiivissa *pimeda* (~ anal. *pimedasse*) 'pimeään', siis yleensä, milloin ensi tavu oli lyhyt ja kolmas j o k o umpinainen tai m u u t e n riittävästi painollinen. Painon vaikutus on ollut sama kuin etelämurteiden suhteessa *juñmål, juñmål*, gen. *jumala*, tai miksi emme vertaisi suom. murt. suhdetta *paraat*, mutta *parahiksi*, jossa *h* on säilynyt painoasemansa turvin. Sitä vastoin eest. *valge* 'valkea, valkean', *valgeks, valgele* jne., kun pitkä ensitavu oli niin painokas, että kolmannelle tavulle ei riittänyt painoa ja konsonantti pääsi katoamaan.

Jos sitten siirrymme Liber Census Daniae'n tarjoamiin tapauksiin, niin kaikki tutkijathan ovat todenneet, että alaksaksassa ja tanskan kielessä 1200-luvulla merkittiin soinnillista dentaalispiranttia *th*:lla, ja Pohjois-Eestin kylännimien kirjoittajat koettivat siis sillä korvata äännettä, joka lähinnä muistutti heidän *th*:taan, ehkäpä eräissä tapauksissa sitä suorastaan vastasikin. Mainitsen sellaisia kirjoitustapoja kuin *Othengat* (nyk. *Ohekatku*, saks. myöhemmin *Odenkatken* ym.), *Othencotæs* (nyk. *Ohekotsu*, saks. myöh. *Odenkotz* ym.), *Othenpan* (nyk. *Ohepalu*, saks. 1664 jopa *Ohepalwe külla* siis »ohdon palvelonnan kylä»), joissa on 'karhua' merkitsevä *oksi (liiv. *okš*): *ohden (vrt. suom. *ohto*, paikannimissä vielä *ohden-*).¹ Arvatenkin on *ð*:tä muistuttava konsonantti ollut myös nimessä *Pathes* (nyk. *Paeküla*, saks. *Padis*), vaikka nominatiivi voisi olla abstrahoitu myös vartalosta *paatise-*. Onhan *th*:ta myös sellaisissa tapauksissa, joissa mitään spiranttia emme odottaisi, esim. *Pøtrath, Mathiele* (nyk. *Madila*, saks. myöh. *Maddilla, Madila*), *Kethera* (myöh. *Kedder*, nyk. *Kehra* nähtävästi toista murrekantaa).

Olkoonpa naikin, että spirantti äännettiin nimissä *Lagetha* (nyk. *Lagedi*, saks. *Laakt*, huom!), *Høppæthe* (nyk. *Høbeda*, saks. myöh. *Høbbet*, huom!), *Høretha* (nyk. *Høreda*, saks. myöh. *Hördel*). Mitä se merkitsee? Onhan tunnettua, että tässäkin lähteessä esiintyi vielä loppuheitottomia muotoja (*Usikylæ, Wori* 'vuori', myöh. *Worekülla, Viliacaueri*, nyk. *Vilakvere*, jne., samoin kuin sisäheitottomia: *Kuckarus*, nyk. *Kukruse, Attola, Attol, Hiruela*, nyk. *Hirla, Kandalæ*, nyk. *Kandla*, jne.), ja LAURI POSTIKIN myöntää (Virittäjä 1950, s. 274), että nuo *-tha*-loppuiset nimet voivat olla myös yks. nominatiivimuotoja, sitä suuremmalla syyllä, kun genetiivi ei ollut vielä läheskään, nykykielen tapaan, yleistynyt paikannimiin (vrt. *Wori, -ueri* yllä, ja Postikin niistä tuo näytteitä). Jos nämä siis olivat n o m i n a t i i v e j a, niin silloinhan (vrt. *pime: pimeda*) heikon asteen merkki niissä oli suorastaan o d o t u k s e n m u k a i n e n. Vahvempaa klusiilia voisi ilmetä niikään odotuksenmukaisesti nimissä *Akedolæ* (myöh. *Hagedell, Haggeda*), *Waradas* (nyk. *Varudi*) ja *Maidalæ*, jos se

¹ *Osmokin* näyttäisi merkinneen 'karhua', koska *Osmussaar* on saksaksi *Odensholm. Otepää*, saks. *Odenpä*, etelässä, on venäläisten kronikoiden kääntämänä 'karhun pää'. Se on alueella, jossa *kt > tt*, mutta saksalaiset lienevät mukauttaneet nimen asun muiden malliin.

on sama kuin kylän nykyinen nimi *Maheda*, siis toisin kirjoitettuna (tai äännettynä) kuin yllämainittu *Mahethæ*. Siis **ma-heda*, mutta **ma-heva-la*.

Näin ollen käy hyvin kummalliseksi Postin päätelmä (s. 275), että »kun soinnillinen spirantti kerran on *hōbeda*-tyypin sanoissa esiintynyt, on mitä luonnollisinta, että se on alunperinkin esiintynyt paradigman kaikissa muodoissa». Nykyinen katokin esiintyy yks. nominatiivissa (*lage*, *hōbe*, *hōre*) — mutta ei muissa muodoissa (*lageda*, *hōbedast*, *hōredat* jne.). Vai lieneekö niin, että Posti ei ole ymmärtänyt koko tätä äännelakia, jota hän edellä sanomansa jatkoksi Setälään viitaten tulkitsee. Eihän tässä ole kysymys toisen tavun painollisuudesta ja painottomuudesta, vaan kolmannen tavun. Toinen tavu oli tässä tyyppissä aina painoton (sehän oli avoin, lyhyeen vokaaliin päättyvä), mutta jos kolmas tavu oli riittävän painollinen (eikä sen tarvinnut olla edes umpinainen, jos vielä yksikin tavu seurasi), niin näemme ja kuulemme silloin klusiilin, jos se taas oli painoton¹ — mikä sattui vain yks. nominatiivissa — on dentaalin kohtalona ollut kato, olkoon se ollut klusiili tai — kato-tapauksissa — minun puolestani vaikka spirantti.² Johan kirjoitukseni alussa tämän yksinkertaisen äännelain suuntaviivat selitin, niinkuin sen olen tehnyt ennenkin eri yhteyksissä.

Miten sitten tuo oletettu spirantti, jos sellainen on ollut muodoissa *pimedav*, *pimedast* jne., muuttui klusiiliksi? Siihen Postilla on oma merkkillinen selityksensä. Aluksi alaksalainen (ja tanskalainen) yläluokka opittuaan alkuasukkaiden kieltä puhumaan äänsi oman fonetiikkansa mukaisesti **pimedast* (tietenkin myös *kädel* jne.). Tätä menoa kesti tosin vain vähän aikaa, sillä jo 13. vuosisadan kuluessa oli spirantti alaksassakin muuttunut soinnilliseksi *d*:ksi, jota siitä lähtien ruvettiin viljelemään (Saksastahan oli aina saapumassa myös uusia tulokkaita). Maarahvaskin ylemmän luokan hienompaa puhetapaa kuullessaan korvasi *δ*:n klusiilla, mutta vaikka se siihen pystyi, ei pystynyt sitä kuitenkaan saamaan soinnilliseksi *d*:ksi. Ei oppinut sanomaan *pimedad*, vaan äänsi *d*:n asemesta samanlaisen klusiilin kuin »vahvassa asteessa» — siinä muka kaikessa yksinkertaisuudessaan tämän probleemin ratkaisu. Ilman saksalaista vaikutusta pitäisi siis yhä kai olla vallalla spiranttinen **pimedav*.

Mutta ei vielä sillä hyvä. Eestissähan on miltei kaikkialla *t:n* edustuksessa avo- ja umpitavun astevaihtelu, *käsi* : *käed*, *madu* : *maod*,

¹ On kyllä aina muistettava, että elävässä puheessa ilmenee toisenlaista painotusta kuin yksinäisissä sanoissa, joita me liian halukkaasti otamme sanakirjoitamme. Voisi odottaa sellaista aikaisempaa rinnakkaisuutta kuin *pi-meda* : *on ju-ba*, mutta *o-n ju-ba pi-me*. Sanojen funktio sellaisen eron kuitenkin olisi pian hävittänyt.

² Ja mitä »mahdotonta» siinä on tämän uudenkaan näkemys valossa, jos sanan loppuun joutunut heikko media (taikka spirantti) olisi kadonnut siinä tapauksessa, että yks. nominatiivi olisi ollutkin **pimed?* (Siihen mahdollisuuteen olen epäillen viitannut.) Tällä loppukonsonantillahan ei ollut mitään merkitystehtävää, kuten sillä on mon. nominatiivissa ja yks. 2. personassa. Yks. partitiivin *D* on murteittain vahventunut, *pimedat*, samoin partitiivityypissä *meelt*, *koort* ja ablatiivissa, *pojalt*, ilmeisesti siitä psykologisesta syystä, että ymmärtämistä tahdottiin selventää, koska *D* oli ehkä jo katoamassa tai ainakin lähellä sekaantuminen muotoihin *pimedad* (monikko), *meel*, *koor*, *pojalt*. — Kysymys **pimed* > *pime* on edelleen (myös ge:ninoitumisen kannalta) harkinnan arvoinen.

kaduma : *kaotab*, *pidama* : *pean*, *laud* : *lauad*, *sada* : *saja* (murt. *sá*), *sõda* : *sõja* jne., ja tällaisissa tapauksissa näyttää 1200-luvulla olleen spiranttista ääntämistä, kuten Postikin parin *th*-sanan (*Kiithæ* ja *Wætho*, nyk. *Kiiv* ja *Väo*) perusteella päättelee.¹ Peipsin rannan syrjäisessä Kodaveren murteessa ei vokaalien välisessä *t*:ssä ole kuitenkaan mitään astevaihtelua, vaan on *madu* : *madùd*, *savà* : *sadàs*, *kàdàs* (kirjak. *kàis*) 'hiha', *siden* 'sisässä' (kirjak. *sees*) jne. Tästä äänneläillisestä vaihtelemattomuudesta (joka ei perustu mihinkään asteyleistykseen) on merkkejä laajemmallakin alueella, jopa vanhassa kirjakeleessä (Müllerillä *siddes* 'sees', *toddest* 'tõesti', ym., Stahlilla vielä enemmän). Posti päättelee (s. 279): »Nykyinen edustus selittyy siten, että Kodaveren murrealueella dentaalispirantti pääpainollisen tavun vokaalin jäljessä säilyi kauemmin kuin muualla pohjoisvirossa ja joutui siten mukaan painottoman tavun jälkeisen spirantin substituutioprosessiin» (harv. minun). Yläluokan vieras ääntämistapa olisi siis ulottunut tänne kulttuurikeskuksista kaukaiselle kulmalle ja omituisesti jättänyt vain merkkejä läheisempään ympäristöönsä! Tämä menee kaiken uskottavuuden ulkopuolelle, niin kuin koko substituutioteoria muutenkin.² Eihän edes sellainen vieraalle vaikutukselle ehkä kaikkein alteen piirre kuin kaksikonsonanttisuus sanan alussa (*klaas*, *proua* jne.) ole jaksanut vallata koko läntistä kielialuetta ja saarimurteita, vaikka niissä vallitsee suhde *pime* : *pimeda* ja *vesi* : *vee*, *madu* : *mao* yms. Jos vertauskohdan ottaa suomesta, niin eiköhän toki ääntäminen *käden*, *madot* jne. olisi vieraasta vaikutuksesta päässyt paljon helpommin länsimurteisiimme, kun siellä oli — ja edelleen on — valmis dentaalispirantti *ð*, josta vain parissa sekakielisessä rantamurteessa tuli *d*.

Mitä tulee sellaiseen — ehkä »fonologeille» ominaiseen — todisteluun, että koska Kodaveren murteessa kerran on vaihtelu *kañpa* : *kañnàn*, *siñp* : *süñlã*, *kõrp* : *kõrrã*, niin tuntuu muka »mahdollomalta olettaa», että »samaa foneettiseen systeemiin» olisi saattanut kuulua muu kuin **veden*, **leüdän*, niin se on jokseenkin yhtä kuin jos lehmä ja härkä suorastaan samastettaisiin — kun ovat samaa nautakantaa kumpikin. Eihän assimilointiin (*nn*, *ll*, *rr*) ole väliasteeksi ollut tarpeen edes — vaikka niin on oletettu — mitään *d*:tä tai *ð*:tä, vaan siihen on riittänyt heikentyvä *t*, jonka edellä käyvä nasaali- ja likvida-artikulointi on voittanut. Tässä vanhimmissa lähteessämme on *Kuldenkawa* (nyk.

¹ On muistettava, että soinniton klusiili on kadonnut esim. painottomaan asemaan joutuneesta pronominiin *mida*, murt. *mea*, eikä sellainenkaan ole hetkessä tapahtunut, vaan ehkä spirantiksi höllyneen äänten väliasteen kautta. Ei astevaihtelu, miten vanhaa lieneekin, ole sellaisena kieleen ilmestynyt, vaan se on, niinkuin Genetz aikoinaan sanoi, jotain »konsonantin pehmennystä», sen näyttää myös johto-oppi. Geminaattakin on erinäisistä nähtävästi säännöllisemmin painottomiksi joutuneista sanoista lyhentynyt ja kadonnut, esim. *tüñtär*, paikoin *tüar* (liivissäkin *tidar* pro **tüñtär*), samoin *ütelda* ~ *öelda* 'jutella, sanoa', *kütetud* ~ *köetud* 'lämmitetty', *maletud* ~ *maetud* 'haudattu'. Vatjassakin *juçmaa* : *jutt*¹_B, josta sitä päitsi saamme havainto-opetusta *l:n* äänneläillisestä »astevaihtelusta».

² Sen jälkeen kun tämä artikkeli oli kirjoitettu ja (tammikuussa 1951) pääpiirteissään esitetty Suomal.-ugrilaisen seuran kokouksessa, myös ALO RAUN on lyhyessä kirjoituksessaan (Virittäjä 1951, s. 90) ilmaissut kummastuksensa Postin »substraattiteoriasta».

Kullenga), *Salda* (nyk. *Salla*), *Purdus* (nyk. *Puritse*), jopa *Kurkeuerae* (nyk. *Kurevere*), ei siis **kulthen-* jne., mikä viittaisi spiranttiääntämiseen. (Kylläkin esim. *Walghamus*, nyk. *Valgma*, mutta *gh* on siinäkin *lk:n* vahvaa astetta.) Ja uskokoon ken uskoo, että nimissä *Andikevære* (nyk. *Annikvere*), *Køndos* (nyk. *Könnaste*), *Randu* (nyk. *Rannu*) olisi *nd* teorian mukaisesti jo kantasuomalaisesta ajasta soinnillisena *d:nä* ollut säilyneenä. Minun uskoni ei riitä pitemmälle kuin että merkitty *d* oli vahvan asteen *d:n* kaltainen, samanlainen kuin muodossa *isand*, *isandav*. Jos *d* todella olisi osattu ääntää, niin mikä pakko sitä olisi ollut yleensäkin »substituoida» soinnittomalla klusiililla: olisi äännetty saksa-laisten »opettamalla» tavalla **pimedast* eikä *pimevast*.

Jään siis edelleen kaipaamaan *t o d i s t u k s i a* siitä, että tyyppissä *pimeda-* olisi ollut *ð*, samoin kuin jää toistaiseksi todistamatta, että sitä olisi ollut mainituissa Kodaveren muodoissa. Todistamattomaksi on jäänyt se vielä tärkeämpi seikka, että vepsässä tai liivissä olisi koskaan ollut *k, t, p:n* astevaihtelua. Postin todistukset liivin suhteen ovat laadultaan samanlaisia kuin tässä esitetyt. Liivissähän on tyyppi *pi'mdâ* 'pimeä', *kañktâ* 'kankea', johon mikään analogia ei ole voinut tuoda dentaaliksiiliä¹, eikä olisi tarvinnutkaan tuoda, sillä mitään sekaannusta nuo äänneilalliset muodot eivät kieleen synnyttäneet, kun sen sijaan jokin odotettava **rāndav* 'rantaa' olisi samalla merkinnyt myös 'rannat', tai **āndav* 'antaa' tullut samaksi kuin 'annat', ja lisäksi molemmat poikenneet vastaavien muotokategorioidensa valtatyypeistä, sellaisista ä ä n n e l a i l l i s i s t a muodoista kuin *pūdâ* 'puuta', *sādâ* 'saada', *istâ* 'istua'. Koska Setälä oli teorian mukaisesti, analogiamahdollisuuksia edes ajattelemta, edellyttänyt liivissä kehitystä *rañdâ* < **rantaða*, *añdâ* < **antaðak*, tahtoi Posti käydä samoja jälkiä. Ei se mitään, mutta hän rakentaa tälle hypoteesille vielä rohkeamman hypoteesin, jonka hän katsoo todistukseksi. Kun näet liivissä on ollut tuo »suffiksaalinen» astevaihtelu (äänneilallisia, käsittääkseni yksiselitteisiä muotoja ei oteta huomioon), on täytynyt hänen mielestään olla myös »radikaalinen» astevaihtelu,² siis *kādav* < **kādet* yms., vaikka hänkään ei näe siitä edes rudimenteja, niin kuin Setälä oli niitä näkevinään sekä liivistä että vepsästä. Olen näistä asioista kirjoittanut viimeksi liivin sanakirjani johdatuksen uusinta-

¹ Ei tässä auta mitään tyhjä oletamus (Thomsen, Setälä, Posti), että sanassa olisi ollut *kk* (eihän sitä ole missään sukukielessä), sillä soinnillinen spirantti olisi kyllä jaksanut assimiloida senkin soinnilliseksi.

² Sivumennen sanoen en oikein hyväksyisi noita termejä, jotka Wiklund kerran paremmin puutteessa laski liikkeelle. »Radikaalinen» vie jokapäiväisen kielenkäytön kannalta harhaan, ja se vaihtelu esiintyy usein myös vartaloiden jälkeen (*saapa*, *saapi*: *saavat*, *parantavat*, *saapua*, *puutua*: *heittäytyä*, *saada*: *antaa*, *saadessa*: *antaessa*, *tulla*: *sanalla*, *mennä*: *menen*, *purra*: *puren*, *saaos*: *saakaa*, eest. *puude*, murt. *jalge*, suom. *jalkain*, yms.), siis suffikseissa. Paljon asianmukaisempia olisivat mielestäni termit *avo-* ja *umpitavun* sekä *painon* ja *painottomuuden* astevaihtelu, vaikka niillä ei olekaan yhtä paljon »tieteellisyyden» houkuttelevaa kiiltoa. Jälkimmäinen laji ei ole oikeastaan astevaihtelua ollenkaan, vaan yksinkertaisesti jotain painottomuusheikennykseksi nimitettävää, mikä ilmenee myös vatjan *l:n* historiassa: *jutt^oB*: *aivase^oteB*. Jos molemmat ovat historiallisesti rinnastettavissa, tulisi olettaa alkupainotusta **veti* (> **vesi*-): **ve-ðen*, **jalka*: **ja-lyan* yms., siis että heikennys tapahtui vain painottomassa tavussa.

painoksessa *Hauptzüge der livischen laut- und formengeschichte* (1947), enkä niihin tässä sen enemmän kajoa. Huomautan vain, että Posti olisi voinut äskeisen logiikan mukaan odottaa δ :n katoa tyyppissä *kād̄v* sillä perusteella, että hän väitti katoa äännelailliseksi tyyppissä *rañd̄š*, *añd̄š*. Nyt siihen jää vain motivoimaton *d*, sama mikä vahvaan asteeseen.

En malta olla lopuksi muistuttamatta Y. H. Toivosen mielenkiintoisesta olettamuksesta, jonka mukaan itämerensuomalaisten kielten klusiilien astevaihtelu mahdollisesti on lainaa *l a p i s t a* (Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1949, s. 183). Jos se on uskotavaa, niin ajateltakoon sitäkin mahdollisuutta, että uloimmat ryhmät kantasuomalaisia taikka »esisuomalaisia» olisivat jääneet tästä lahjasta osattomiksi. Siinä tapauksessa ei tarvitsisi kiskoa tukasta pitäen todistusaineksia liiviin ja vepsään, kun yritetään näyttää, miten klusiilien astevaihtelu sieltä on sammunut. Asia saisi Toivosen uuden näkemyksen valossa luonnollisen selityksensä, ehkäpä samalla myös erinäiset toiset ilmiöt suomalais-ugrilaisella puolella joutuisivat entistä tyydyttävämpää selitystä odottamaan. Onhan yllättävää sekin, että meidän kieleemme astevaihtelun pystysuoraa periytymistä suomalais-ugrilaisesta kantakielestä näin arvovaltaisella taholla uskalletaan epäillä, sehän oli jo dogmiksi muodostunut.¹

LAURI KETTUNEN

¹ Dogmia on vielä tarpeeksi siinä, että heikon asteen lähtömuodoissa vääjäämättömästi merkitään spirantit γ , δ , β , nasaalin jäljessä g , d , b . Tunnemme myös äänteenmuutoksen $t > s$ i :n edellä, ja sen aiheuttajaksi voimme hyvin edellyttää i :n suhteellisen lujan ääntämyksen, mutta nyt olemme päätyneet sellaiseen fiktion, että merkitsemme **käti* > *käsi*, **kädissä* > *käsissä*, **makađi* > *makasi*, **kanti* > *kansi*, *kandissa* > *kansissa* jne., siis $t > s$, $*\delta > s$, $d > s$. Edelleen on jäänyt selittämättä, miksi konditionaalissa on *antaisin* (ei *annaisin*), kun kerran toisen tavun i :n paikalla on ollut tavua sulkeva konsonantti, jollei ehkä turvauduta hätäselitykseen, että vahva aste olisi äännelaillisesti esiintynyt vain painollisen tavun jäljessä: *parantaisin* (vaikka onkin *parannan*, jota on arveltu analogiseksi).